

моўная сітуацыя ў XV ст., якая характарызувалася дэмакратызацыяй кніжнай мовы. Па-першае, народная мова садзейнічала большаму разуменню святых твораў. Па-другое, у XV ст. на Захадзе адбываўся росквіт рацыяналізму – вызваленне ад сярэдневяковага (у тым ліку і рэлігійнага) гнету – водгукі якога з першымі пратэстанцкімі і гусіцкімі ідэямі пранікалі на беларускія землі, ставячы народную мову ў аснове рэлігійнага пісьменства, робячы рэлігійныя творы больш зразумелымі [4, с. 8]. Перакладзенае з помніка заходняй спадчыны ў XV ст., ЖАЧБ, такім чынам, пераняло шматлікія заходнія рысы і прадугадала тэндэнцыі, якія ў старабеларускай мове вызначыліся на паўстагоддзе пазней.

Літаратура

1. *Гальченко М.Г.* Книжная культура. Книгописание. Надписи на иконах Древней Руси. (Избранные работы). Москва, 2001.
2. *Жураўскі А.І.* Гісторыя беларускай літаратурнай мовы: у 2 т. Т. 1. Мінск, 1967.
3. *Карский Е.Ф.* Белорусы. Москва, 1955-56.
4. *Карский Е.Ф.* Западнорусские переводы Псалтыри в XV-XVII вв. Варшава, 1896.
5. *Карский Е.* Западнорусский сборник XV века Публичной библиотеки в С.-Петербурге Q.1.№ 391 // Труды по белорусскому и другим славянским языкам. Москва, 1962.
6. *Миронова Т.Л.* Хронология старославянских и древнерусских рукописных книг X – XI вв. Москва, 2001.

А.А. Прыгодзіч

З ГІСТОРЫІ ГРАФІКА-АРФАГРАФІЧНАГА АФАРМЛЕННЯ ІНШАМОЎНАЙ ЛЕКСІКІ

Картатэка Гістарычнага слоўніка беларускай мовы і 31 друкаваны выпуск яе матэрыялаў сведчаць аб значнай колькасці запазычаных слоў, што пранікалі ў беларускую мову з суседніх славянскіх і неславянскіх моў. Маючы фактычна цэнтральнаеўрапейскае геаграфічнае становішча, «займаючы самы крайні заходні абшар усходнеславянскай тэрыторыі, беларусы, натуральна, у першую чаргу ўспрымалі лексічныя запазычанні, якія ішлі з захаду» [2, с. 84]. Адным з самых ранніх дакладна датаваных помнікаў старабеларускага пісьменства, у якім зафіксавалася пэўная колькасць слоў іншамоўнага паходжання, з’яўляецца так званая

Дагаворная грамата смаленскага князя Мсціслава Давыдавіча з Рыгай і Гоцкім берагам 1229 г.

Грамата адносіцца да ліку дзяржаўных юрыдычна-гандлёвых дакументаў і ўтрымлівае дагавор паміж смаленскімі, віцебскімі і полацкімі купцамі і «лацінскімі» (нямецкімі) з Рыгі і Гоцкага берага (Готланда). Да нашага часу дайшлі дзве рэдакцыі граматы – рыжская і готландская, кожная ў трох спісах, складзеных на Гоцкім беразе і ў Смаленску. У грамаце, напісанай на мясцовай гаворцы (свабоднай ад уплыву царкоўнаславянскай мовы), прадстаўлены многія важнейшыя фанетычныя, марфалагічныя, сінтаксічныя і лексічныя рысы «будучай беларускай мовы» [1, с. 173].

У тэксце граматы даследчыкі адзначаюць запазычаныя словы нямецкага (*мыто* ‘пошліна’, *фогот* ‘суддзя’), скандынаўскага (*тиоунь* ‘службовая асоба пры князях, баярах, епіскапах’) і цюркскага паходжання (*ногата* ‘грашовая адзінка, роўная адной дваццатай грыўні’).

Што датычыцца слоў *мыто* (... з гочкога берага до смольнеска без мыта), *тиоунь* (аже *тиоунь* оуслышитъ) і *ногата* (ногата смольнеская), то іх паходжанне не выклікае сумненняў. Сапраўды, лексема *мыто* ўзыходзіць да старажытна-верхнямецкага *mīta* ‘пошліна за правоз тавараў праз мяжу’; *тиоунь* – ад старажытна-ісландскага *þjónn* ‘слуга’, *ногата* – запазычанне з цюркскіх моў, дзе яно абазначала адпаведную грашовую адзінку.

Складаней атрымліваецца з лексмай *фоготъ*, у навуковай літаратуры паходжанне якой безапеляцыйна звязваецца з нямецкай мовай (у слоўніку да першага тома «Хрэстаматыі па гісторыі беларускай мовы» яно этымалагізуецца нямецкім *Vogt* ‘суддзя’. Картатэка ж Гістарычнага слоўніка беларускай мовы гэтую лексему не фіксуе, паколькі Грамата 1229 г. у лік першакрыніц чамусьці не трапіла. У слоўніках нямецкай мовы слова падаецца ў значэнні ‘намеснік, кіраўнік’. Такім чынам, у тэксце Граматы 1229 г. адлюстравалася, на нашу думку, «поўнагалосная» форма, а больш правільна – вынік складовага сінгарманізму: *фоготъ* як унармаваны графічны варыянт – рыса тагачаснай беларускай мовы.

Сведчаннем фанетыка-арфаграфічнай адаптацыі германізма *Biscof* (ад грэч. ерiсkорос) можна лічыць і форму *пискоупъ* (*пискоупъ ризкии*), якая ў далейшым у помніках старабеларускага пісьменства будзе дамінаваць на фоне *быскопъ*, *быскупъ* [Гіст. сл. 2, 8-10].

Акрамя адзначаных вышэй запазычанняў, у тэксце Граматы 1229 г. адлюстравалася і яшчэ адно слова іншамоўнага паходжання – *товаръ* (*възъмьтъ латиньскыи товаръ; а что погынетъ от того товара...*).

Даўняе агульнаславянскае запазычанне з цюркскіх моў (параўн. тур. *tavar* ‘свойская рагатая жывёла, скаціна’, тое ж у татарскай і туркменскай мовах) першапачаткова і мела значэнне ‘скаціна’, пазней – ‘маёмасць, дабро’ > ‘уласнасць’ > ‘усялякі тавар’. У тэксце Дагаворнай граматы 1229 г. гэтае слова мае абагуленае значэнне ‘прадукт працы, выраблены для абмену, продажу’.

Такім чынам, можна адзначыць, што ўжо ў самых ранніх помніках старажытнага беларускага пісьменства заўважаецца тэндэнцыя выпрацоўкі своеасаблівых узораў (нормаў) графіка-арфаграфічнага афармлення іншамоўнай лексікі з улікам вусна-гутарковых асаблівасцей мясцовай беларускай гаворкі.

Літаратура

1. *Анічэнка У.В.* Дагаворная грамата смаленскага князя Мсціслава Давыдавіча з Рыгай і Гоцкім берагам 1229 г. // Беларуская мова: Энцыклапедыя. Мінск, 1994.
2. Гістарычная лексікалогія беларускай мовы / Рэд. А.Я. Баханькоў, А.І. Жураўскі, М.Р. Суднік. Мінск, 1970.
3. Хрэстаматыя па гісторыі беларускай мовы: у 2-х ч. / Склад. У.В. Анічэнка, П.В. Вярхоў, А.І. Жураўскі, Я.М. Рамановіч. Ч. 1. Мінск, 1961.
4. Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Вып. 2. Биець – Варивный / Склад. А.П. Груцо, Н.Ц. Кажура, І.І. Крамко і інш.; Рэд. А.М. Булыка. Мінск, 1983.